

Josip Pandurić

Caf caf caf Radičina nadripisara

Odgovor Nikici Mihaljeviću na gordoganski autodafe
nad Disputovom Agonijom Europe

Bijela: *Slušaj me, Gordogane. Kažeš da si kralj ... Ti si konjušar.*
Gordogan: *Na vješala, fff! Dvorski krvniče, na posao! ... Ona će meni da sam konjušar.*

Radovan Ivšić, *Kralj Gordogan*

U prošlom broju *Gordogana* objavljen je tekst Nikice Mihaljevića “Agonija ‘Disputove’ Agonije Europe”⁰¹ kojem je po pravoj lavini uvreda, po kočijaškom jeziku i pogotovo po opsegu udijeljena prostora za takvo razuzdano izživljavanje uistinu teško naći presedana u praksi polemiziranja u ovom našem podneblju, ne barem u tako uglednim publikacijama kao što je ovaj časopis.

Objavljen je taj beskrupulozni pamflet u broju koji je promoviran četiri dana nakon smrti Radovana Ivšića, te je tako, igrom slučaja, tim Mihaljevićevim tekstom na nenamjeravan, ali, ispalo je, sasvim prigodan i praktičan način (reklo bi se: o istom trošku) časopis evocirao spomen na velikog dramatičara i pjesnika, i to na baš ivšićevski, dakle groteskan način, tako što je uvrštenjem Mihaljevićeva teksta upozorio da je totalitarni um

kakav je onaj glavnog antijunaka antologijske farse “Kralj Gordogan”, naime Gordogana, nešto svezretno i svepretežno. Jer presudno je važno pojmiti da Ivšićev antijunak nije samo “metonimija velikih diktatora koji su egzistirali na prijelazu stoljeća i u autokratskome svijetu prve polovice dvadesetog stoljeća”, nego zapravo “simbol eksponencijalne brzine širenja *svakog tipa nasilja*” čiji je cilj “dokinuti svijet, likvidirati ga svojom *apsurdističkom logikom*”.⁰² U nastavku ću pokazati da je upravo o demonstriranju takva tipa nasilja u Mihaljevićevu tekstu riječ.

Mihaljević svojim uratkom zorno svjedoči kako je lako da se, kao što upozorava Ivšić,⁰³ obični “konjušar” učas pretvori u okrutnog diktatora koji sve i sva što mu se nađe na putu po kratkom postupku *caf caf caf*, ali pritom razotkriva još nešto: da je uz urednički blagoslov veoma lako da se, rečeno opet ivšićevski, sićušni publicistički “grašak” prometne u nadmenu “bundevu” koja bi autoritarno presuđivala o znanju drugoga, o njegovu (uredničkom) poštenju, čak i o “ljudskosti”, o jeziku i njegovim pravilima, i povrh svega toga i još mnogočega drugoga zapravo o svijetu kao takvom.⁰⁴

⁰¹ Nikica Mihaljević, “Agonija ‘Disputove’ Agonije Europe” (str. 77-119); nova serija br. 15-18, jesen-zima 2008, zima-jesen 2009, god. 6-7 (odnosno broj 59-62, god. 25-26). ⁰² Leo Rafolt, “O velikome mehanizmu povijesti, ili o njegovim aporijama. Elizabetinci, Ivšić, Kott: unakrsno čitanje”, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti*, knjiga 9, Književni krug, Split 2007 (citirano iz: Leo Rafolt, *Drugo lice drugosti*, Disput, Zagreb 2009, str. 254 – istaknuo J. P.). ⁰³ Ivšićeva *Luda u Kralju Gordoganu* ovako opisuje Gordoganovu metamorfozu: “... prije [je], dok je još bio konjušar, bio sličniji grašku nego bundevi, ali je već onoga dana kad se proglasio kraljem bio više nalik na bundevu nego na grašak” (Radovan Ivšić, “Kralj Gordogan”, *Teatar*, Izdanja Centra za kulturnu djelatnost SSO Zagreba, Zagreb 1978, str. 56). ⁰⁴ Kritička objecka Borisa Senkera da je kod Gordogana riječ o “pomami za vlasti – a vladati za Gordogana u krajnjoj konzekvenci znači razoriti, uništiti, izbrisati – vlasti nad ljudima, vlasti nad stvarima, prostorom i vremenom, vlasti nad jezikom” (*Hrestomatija novije hrvatske drame*, II. dio (1945-1995), Disput, Zagreb 2001, str. 245) – vidjet ćemo – divno će se moći primijeniti i na Mihaljevića u gordoganskoj ulozi.

Rečeni je Mihaljević u uvodu svog paskvila tek nešto promrmljao o razlozima zašto se odlučio na nečuveni napad na Radičinu knjigu,⁰⁵ na Disput, na disputovce, pa je red da se, sasvim ukratkno, razotkrije pravi, prešućeni razlog i uputi na stvarnu podlogu opsjene koju je autor nevješto pokušao prikriti altruističkom brigom za mentalno zdravlje ove kulture i dobar čitateljski ukus.

Treba dakle poći od toga da je izdavačka kuća "Euroknjiga" prije nekoliko godina odlučila objaviti hrvatsko izdanje knjige Bogdana Radice *Agonija Evrope*, a da za taj posao nije osigurala ono elementarno: pravo objavljivanja. Jednostavno rečeno: ljudima se nije dalo pribaviti i platiti *copyright*. No ne osvrćući se na taj, po njihovu sudu očito zanemariv detalj, nastavila je raditi kao da je sve kako treba biti i za tu svoju nelegalnu izdavačku rabotu angažirala – pamflet na koji se osvrćem to svim silama želi sugerirati – očito bogomdanog odvjetnika Radičina publicističkog djela, notornog Nikicu Mihaljevića, jedinog koji je sposoban prvo izdanje *Agonije Evrope*⁰⁶ sa srpskoga prevesti na hrvatski tako da pritom, podrazumijeva se, ne napravi ama baš nijednu, pa ni onu najbanalniju grešku. Kad smo ih mi pak, dakle Disput kao izdavač koji je uredno pribavio pravo objavljivanja hrvatskog izdanja te knjige, doznajući što namjeravaju redovnim odvjetničkim putem upozorili da to ne čine, da odustanu od svog paralelnog, nelegalnog izdanja, nismo mogli ni pretpostaviti da smo time posijali zrno *osvete* koje će njihov glasnogovornik, rečeni Mihaljević, mjesecima svojski gnijiti sve dok nije izraslo do razmjera osvetničkog teksta razmjera bunde-šampiona. Fotografije takvih čuda prirode, na kojima se obično kočoperi i ponosni uzgojitelj, s vremena nam na vrijeme kao servirati bulevarski tisak, obično na zadnjoj stranici u rubrici banalnih senzacija, no sada je, nažalost, jednoj takvoj bundevi, evo, i jedan ozbiljan časopis posvetio gotovo četvrtinu svoga dragocjenog, i to središnjega prostora. Da pritom sve bude u tonu žutoga tiska i da se demonstrira urednička briga ma i o najmanjem detalju, teksturina je prikladno otisnuta na žučkastooker papiru s narančastim zaglavljem, u kombinaciji dakle boja sasvim dozrele bundeve, kakve one već znaju biti pred Noć vještica.

05 Bogdan Radica, *Agonija Evrope. Razgovori i susreti*, Disput, Zagreb 2006. **06** Bogdan Radica, *Agonija Evrope*, izd. Geca Kon, biblioteka "Vidici – veliki ljudi i događaji", Beograd, marta 1940, 544 stranice, na ćirilici. **07** Mihaljević navodi da su Disputovi redaktori bili "J. Pandurić, S. Đurašković i D. Lalović" (str. 78), premda u našem izdanju tako ne stoji. Knjigu sam uredio ja, redakturu je obavio Damjan Lalović a lekturu Jasmina Han. Kolega Stevo Đurašković dakle nije bio uključen u taj dio priredivačkog posla niti je igdje u knjizi naveden kao njezin redaktor.

Nikica Mihaljević Agonija "Disputovce" Agonije Evrope

Glasovito je knjige Bogdana Radice Agonija Evrope iz 1940. godine objavila i izdala u Beogradu izdavačka kuća "Euroknjiga". Čitajući objavljenu je u razmatranju i nastavljanju, uz to razmatranje i nastavljanje, izdavačka kuća "Euroknjiga" izdala je u Beogradu knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated".

Bogdan Radica Agonija Evrope, Zagreb, 1940. godine, 544 stranice, na ćirilici.

U Beogradu je izdala i izdavačka kuća "Euroknjiga" knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated". Čitajući objavljenu je u razmatranju i nastavljanju, uz to razmatranje i nastavljanje, izdavačka kuća "Euroknjiga" izdala je u Beogradu knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated".

U Beogradu je izdala i izdavačka kuća "Euroknjiga" knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated". Čitajući objavljenu je u razmatranju i nastavljanju, uz to razmatranje i nastavljanje, izdavačka kuća "Euroknjiga" izdala je u Beogradu knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated".

U Beogradu je izdala i izdavačka kuća "Euroknjiga" knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated". Čitajući objavljenu je u razmatranju i nastavljanju, uz to razmatranje i nastavljanje, izdavačka kuća "Euroknjiga" izdala je u Beogradu knjigu "Gordogan" izdavačke kuće "Blackstone Studios, Incorporated".

Caf

Mihaljević se u svom napadu služi otrcanom, po samoj logici stvari podosta suspektnom metodom istrgnutih citata. Krajnje uprošćenom linearnom logikom on uporno, beskrajno dosadno, iz stranice u stranicu svog mamut-teksta najprije citira iz Disputova izdanja, onda tome suprotstavlja isti taj isječak iz beogradskoga izdanja i na kraju, u trećem koraku, slavodobitno podastire svoje nadmoćno tumačenje i naravoučenije. Pokažimo na primjeru kako to izgleda i dokud dovesti ako se zlorabi.

Na stranicama 98 i 99 *Gordogana* Mihaljević sladostrasno uvjerava čitatelja da na 129. stranici Disputova izdanja *Agonije Europe* “nema retka bez grubih pogrešaka”. Riječ je ondje, podsjetimo, o dijelu Radičina razgovora s francuskim književnikom Andréom Gideom. Prijeti nam, disputovcima naime, Mihaljević da se “izložimo raznoraznim opasnostima” time što smo Radičinu rečenicu iz beogradskog izdanja knjige koja glasi: “Činjenica da Žid ima odvažnosti da sve to objavi, leži u njegovoj iskonskoj potrebi da otkrije istinu”, promijenili tako što smo umjesto “otkrije istinu” u našem izdanju, zamislite, napisali “razgoliti istinu”. Evo zašto smo napravili tu preinaku, samu po sebi toliko banalnu i potpuno benignu, ali dovoljnu za Mihaljevićev atak. Radičin razgovor s Gideom jedan je od naime rijetkih u knjizi za koji postoji vjerodostojan izvornik na hrvatskome jeziku jer je njegov dio Radica objavio četiri godine prije beogradske knjige, u božićnom broju zagrebačkog *Obzora* 1936, pa smo naprosto posegnuli za njim. I gle čuda, u njemu na str. 5 izvorni Radica sam piše – “razgoliti istinu”. Mi dakle uzmemo izvorno Radičino, a njegov nas samozvani odvjetnik bespoštedno po prstima! Mi po istom principu iz istoga izvornog *Obzora* iskoristimo rečenicu u kojoj Radica navodi da Gide, razočaran svojim sovjetskim iskustvom, “dolazi do zaključka da njegove pretpostavke ne odgovaraju stvarnosti”, a cenzor nas Mihaljević optužuje da smo falsificirali Radicu i da smo morali umjesto “pretpostavke” ostaviti “postavke”, kako stoji u beogradskom redigiranom izdanju iz 1940. Usput nas podučava da – uh, koje li mudrosti! – te dvije riječi ne znače isto (naravno da ne znače, pa zbog toga smo i vratili izvorni Radičin pojam!) i da su obje kroatizmi, pa da ih nije bilo potrebe zamjenjivati. Ili dalje: Radica u tom *Obzoru* citira Gidea koji za ondašnji SSSR kaže da sumnja da je igdje “duh manje slobodan, ponizniji, bojažljiviji, zastrašeniji i toliko zarobljen”. A neupućeni Mihaljević unatoč tome bahato tvrdi da to kod Radice “nikako ne može stajati”, premda stoji, nego da mora biti onako kako je beogradski redaktor redigirao izvorni tekst i umjesto pridjeva “ponizniji” napisao “uniženiji”, a umjesto “zastrašeniji” “prestravljeniji”. Da dalje ne zamaram čitatelje sličnim bakanalijama iz Mihaljevićeve kuhinje, evo još samo odgovora na njegov zluradi vapaj koji glasi: “Bilo bi zanimljivo čuti na kakve bi se razloge pozivali Disputovi redaktori zbog ovakve intervencije u jezik, stil i misao teksta koji nije njihov”. Dakle, gospodine Mihaljeviću, Vašem Gordoganskom Veličanstvu “uniženi” i “prestravljeni” pokorno odgovaramo da smo samo citirali izvornoga Radicu i ništa više, i da to nikako ne bismo učinili da smo znali da Vi to ne znate!

Ovome sličnih podmuklih mjesta u Mihaljevićevu tekstu ima još podosta, no pretpostavljajući da bi obračun s njima bio znatno ispod intelektualne znatizelje *Gordoganovih* čitatelja, neću se na njima posebno zadržavati. Međutim, koliko se god skanjivao rasprava na takvoj klevetničkoj razini, treba istaknuti da ona u svojoj prostodušnosti otkriva puno više negoli bi se moglo pretpostaviti: iz gornjih je naime Mihaljevićevih podmetanja razvidna njegova osnovna ambicija da pod krinkom Radičina odvjetnika zapravo po svaku cijenu brani redaktorska rješenja srpskoga redaktora,⁰⁸ čime se hotimice neprimjetno promeće u Radičina *advocatus diaboli*, njegova nadripisara, odmažući mu gdje god i koliko god može. Da pritom ne preže i ide čak dotle da Radicu ismije, svjedoči ovaj primjer. U uvodu razgovora s Benedettom Croceom Radica kaže: “Od učitelja jedne od najnemirnijih talijanskih generacija i od idejnog i duhovnog putovođe najuskomješanije talijanske mladosti Croce se danas pretvorio u usamljenika” (str. 110 *Agonije Europe*). Našem cjepidlaki smeta izraz “putovođa”, koji je Radica upotrijebio i u prvotisku toga razgovora objavljenju pod naslovom “Benedeto Kroče o prekretnici evropske civilizacije” u beogradskom časopisu *XX Vek* (br. 9, novembar 1938, str. 484). Neinformiran o tome, Mihaljević tvrdi da bi bilo svrsishodnije da smo “izraz putovođa promijenili u predvodnik, ili samo vođa, ili u autoritet”. Može čovjek, naravno, tako misliti, tko mu brani, ali doista je nevjerojatno smiona i drska odluka da pritom Radicu izvrgne podsmijehu, čineći mu medvjedu uslugu ovim neopreznim sprdanjem: “Croce, koliko znamo, nije se bavio organizacijom putovanja (ni u prenesenom smislu), da bi bio vođa puta!” (str. 92).⁰⁹

Caf caf

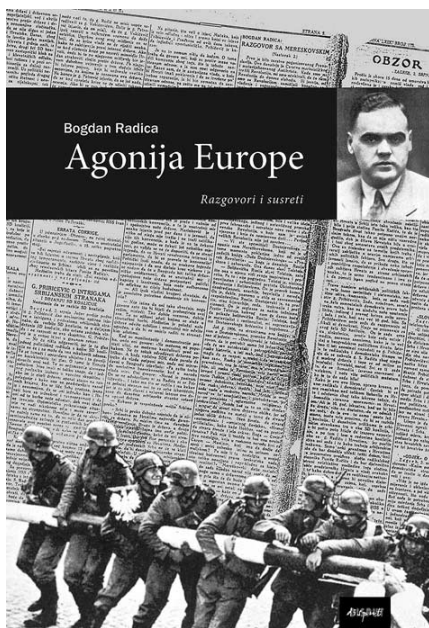
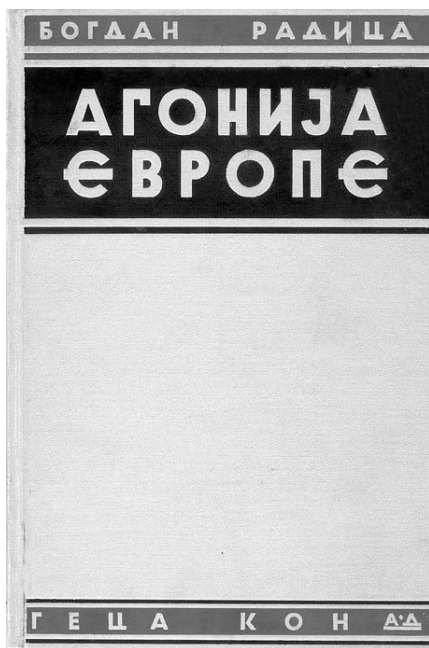
Na taj ću se prevratni moment, naime na Mihaljevićevu metamorfozu iz samozvana Radičina odvjetnika u opunomoćenika srpskoga redaktora još vraćati u ovome svome odgovoru, a sada bi vrijedilo da se pozabavimo nekim od njegovih optužbi na Disputov priređivački račun koje bi se mogle učiniti (naglašavam: učiniti) ozbiljnijima.

Prva je takva, komentara vrijedna optužba politološke naravi, a čitavu stvar pojačava to što Mihaljević očito ima nešto gaddno protiv politologije, posebice hrvatske, jer o nama disputovcima posprudno govori kao o “učenom svijetu, politološki obrazovanom i, eto, krajnje umišljenom, da ne kažem oličenju hrvatske politologije” (str. 81), premda je pobrkao lončice jer od ekipe

⁰⁸ Najsmješnija i najbanalnija razina do koje to kod njega ide jest ona kad brani evidentnu tiskarsku grešku u beogradskom izdanju nazivajući je “suptilite-tom”, a riječ je o ponavljanju dviju gotovo sto posto identičnih rečenica, i to jedne za drugom. Evo prve: “Kolikogod bila nauka i snaga jedne civilizacije, ona znači sveopšti nered, ako ne ume prethodno da uspostavi jasna, jednostavna i ljudska načela, na kojima treba da se oslanja da bi živela, a to je uvek princip prava upravljanja i dužnosti slušanja”, za kojom slijedi njezina blizanka: “Kakvagod bila njena nauka i njena moć jedna civilizacija nije nego sveopšti nered ako ona ne ume prethodno da uspostavi jasna, jednostavna i dobro utvrđena načela na koja treba da se oslanja da bi živela, rasla i cvetala” (str. 92-93 *Agonije Europe*). Procijenivši da je u drugoj rečenici postignut jači učinak iskaza, mi ispuštamo prvu i donosimo samo potonju, a Mihaljević nas kori da nam ta “greška... nije smjela promaći” (valjda hoće reći da smo grešku napravili, a ne da nam je izmakla pažnji) i da su nama, priređivačima, “ovakvi *suptiliteti*” (poput ponavljanja iste rečenice jedne za drugom – op. J. P.) prilično strani” (str. 91 – istaknuo J. P.). Jesu! ⁰⁹ Ovdje i na drugim mjestima navedeni broj stranice odnosi se na Mihaljevićev tekst u *Gordoganu*.

koja je priređivala *Agoniju Europe* samo sam ja obrazovanjem politolog. No ne uzimimo mu to za zlo jer već smo se uvjerali da njemu činjenice i istina ne znače baš puno, nego pogledajmo što nas to taj faktotum politološki želi podučiti.

Slavni talijanski povjesničar Guglielmo Ferrero na Radičino pitanje o tome što se dogodilo za vrijeme Francuske revolucije odgovara: "... potpuno se srušila stara pravna i socijalna organizacija. Vojnici su napustili vojarne, činovnici državne urede, poreznici su se odrekli naplate" (str. 69 *Agonije Europe*). Mihaljević likuje nad našom politološki neoprostivom greškom jer po njemu to da su se poreznici odrekli naplate poreza "nije zabilježeno u povijesti modernih država". Umjesto toga, kaže, Ferrero je mislio i rekao nešto potpuno drugo, nešto samorazumljivo, upravo ono što je napisao srpski redaktor, da su se "poreske glave odrekle plaćanja", tj. da su nosioci obveze plaćanja poreza "koji se nekada razrezivao po glavi... odbili plaćati porez" (str. 89). Gospodine Mihaljeviću, riječ je u Ferrerovoj objecki o revoluciji, a odbijanje plaćanja poreza nije neka posebno revolucionarna stvar. Tako se, bez prizvuka ikakve revolucionarnosti, može svatko ponašati i u vrijeme mira (uz, naravno, rizik snošenja zakonskih sankcija čvrsto stojećeg režima), no odricanje od toga da se porez *naplati* ekskluzivno je revolucionarna mjera i ona se upravo i provodila potkraj *Grand Sièclea* u Francuskoj, uoči i za vrijeme Velike revolucije. Uputit ću Vas na klasično djelo Alberta Mathieza *Francuska revolucija* iz 1922-1924, dostupno i u srpskom prijevodu. Jedna rečenica iz te dragocjene monografije toliko je slična citiranoj Ferrerovoj misli da uopće nije nemoguće da se Radičin sugovornik pozvao na nju, jer Mathiezova mu je knjiga sigurno bila poznata: "Porez se neće ubirati, regrutovanje će postati nemoguće, nastaće prava anarhija".¹⁰ Bez obzira na to što, gospodine Mihaljeviću, s punim uvažavanjem (što mi, uostalom, preostaje?) smjerno primam na znanje Vaš "Proglas Veličanstvenog kralja Gordogana dobrom svome narodu!" u kojem kažete: "Budući da ti, vjerni narode, ne znaš kako se porez ubire i odmjerava, naučit će te to tvoj dobri kralj. Porez, vjerni narode, ubire kralj i odmjerava ga po glavi, bez obzira, da li je puna ili prazna"¹¹ – moram Vas razočarati: u

(pred)revolucionarnoj Francuskoj Vaš je apsolutistički parnjak najvažniju bitku protiv nadiruće građanske i demokratske Francuske izgubio baš na poreznom području. Primjerice, "pariski parlament, a za njim Poreski sud i Glavna kontrola, proslavljuje se" – kaže Mathiez – "odbijanjem ukaza koji je naređivao taksiranje molbi, priznanica, okružnica, listova, objava itd. On odbija još i zakon o porezu na zemlju, optužuje dvor za raspikućstvo i zahteva štednju."¹² Upravo je dakle odricanje poreznih vlasti od naplate poreza, kako smo i napisali, bilo moćno sredstvo revolucionara u borbi protiv *ancien régimea*: "Sve dok je dvor bio opasan, taktika Skupštine sastojala se u odbijanju svakog novog poreza. I baš su te finansiske teškoće isto toliko kao i ustanci primorali Luja XVI na kapitulaciju."¹³

Caf caf caf

Ostanimo i dalje na polju (jedne druge) povijesne prekretnice i pogledajmo kako Mihaljević na primjeru uloge Miguela de Unamuna u Španjolskom građanskom ratu logiku stvari podređuje stvari neke svoje, samo njemu razumljive logike. U finalu *Agonije Europe*, na njezinim posljednjim stranicama Radica pregnantno prikazuje kako je veliki španjolski filozof, do tada jedan od glavnih ideologa vojne pobune protiv republikanske vlade Narodnog fronta, 12. listopada 1936, šest tjedana prije svoje smrti u dramatičnim okolnostima okrenuo ploču i žestoko se usprotivio fašističkoj harangi moćnoga generala Astraya. Za taj hrabri čin srpski redaktor pogrešno kaže da Unamuno "odbija poslednju poslušnost vojske", a mi to ispravljamo i završetak genitivnog iskaza mijenjamo u logičan dativni: "odbija bespogovornu pokornost vojsci". To je više nego dovoljan razlog da nas Mihaljević optuži: "Jednostavno disputovci nisu dobro razumjeli ovo mjesto te su svojom intervencijom napravili nepotrebnu zbrku" (str. 114), ali i da istodobno ponudi svoje viđenje stvari koje razotkriva svu njegovu logičku nemuštosť i nepoznavanje povijesnih činjenica. Braneci očitu grešku srpskoga redaktora, docira da "Unamuno... ne želi prihvatiti poslušnost, *slijepu poslušnost* vojske koja se dogodila u *posljednje vrijeme* te je tako vojska postala oruđem reakcije...

¹⁰ Alber Matjez, *Francuska revolucija*, Prosveta, Beograd 1948, str. 99-100 (istaknuo J. P.). ¹¹ Radovan Ivšić, "Kralj Gordogan", nav. dj., str. 62-63. ¹² Matjez, str. 30. ¹³ Isto, str. 102.

Očita je aluzija na... *započinjanje građanskog rata*” (istaknuo J. P.). Mihaljević dakle zamišlja da je vojska nekome bila *sljepo poslušna*. Kome, zaboga, pitam ga, kad je upravo ona u svojoj svojoj moći predvodila pobunu protiv Republike? Pitam ga, isto tako, kako je vojska mogla postati *oruđe reakcije* kad se upravo vojna hunta stavila na čelo prevrata? Krajnje pak neprecizirano pozivanje na neko fantomsko *posljednje vrijeme* daje mi pravo da posumnjam zna li on uopće kada je Španjolski građanski rat *započeo*? To doista nikako nije bilo sredinom listopada 1936. kada Unamuno odbija pokornost vojsci, nego 17. srpnja, premda se pobuna generala počela pripremati još davno prije, netom nakon pobjede Narodnog fronta na izborima u veljači te godine. Da je dakle po Mihaljevićevoj logici, razrješenje bi navodne zbrke koju smo mi kakti napravili trebalo izgledati otprilike ovako: španjolska je vojna hunta u neko, nema veze koje, posljednje vrijeme građanskoga rata koji je započeo sredinom listopada, dakle početkom 1936. godine, odbila sljepu poslušnost samoj sebi i tako postala oruđe reakcije koju je predvodila.

Na ovom mjestu moram priznati da sam tek nakon Mihaljevićeva napada u *Gordoganu* uspio doći do prvotiska Radičina teksta o Unamunu u *Srpskom književnom glasniku* iz 1937. godine i naći potvrdu za našu padežnu intervenciju. U broju 8 iz te godine na spornom mjestu stoji da Unamuno “odbija posljednju poslušnost *soldateski*” (str. 621), što potvrđuje tri stvari istodobno: da je definitivno riječ o dativnoj konstrukciji, da je srpski priređivač *Agonije Evrope* pogriješio i da je nesretnik Mihaljević tu grešku po svom običaju sljepo poslušao. Žao mi je pritom što u našem izdanju nismo, jer tada naprosto nismo znali, umjesto “vojsci” stavili sinonim “*soldateski*” jer kudikamo bolje oslikava Radičin odbojni stav spram španjolskih falangista.

Uz pomoć tog naknadno konzultiranog izvornika došao sam do još jedne slične spoznaje. Naime na presudno važnom mjestu za razumijevanje suštine Unamunova liberalnog i demokratskog individualizma odlučili smo se u našem izdanju na radikalnu intervenciju tako što smo u suspektu tvrdnju iz beogradskog izdanja: “U interesu naroda *smo se* žrtvovati pojedinac”, ubacili potpuno logičnu negaciju i poentirali da se, po Unamunu, individuum “*ne smije* žrtvovati” interesu naroda. Tako, pogađate, stoji i u spomenutom izvornom tekstu u *Srpskom književnom glasniku* iz 1937. (str. 628), a i kako bi drugačije kad se Unamunova pozicija dade svesti na jezgrovitu formulu: “Ono što vrijedi nije cjelina, nego pojedinac”. Premda ta rečenica doslovno prethodi onoj navodno spornoj, to zdvojnog Mihaljevića ne priječi da nam svi-soka spočita što smo “ubacili onu negaciju” i optuži nas da smo “samovoljno stvar prelomili preko koljena”. Takvo njegovo rezoniranje upućuje na dvoje: prvo, da ništa nije razumio od Unamunova blistavog umovanja i, drugo, da nikako ne može pobjeći od svoje gordoganske prirode: ma kakav pojedinac, kakvi bakrač, pokazat ću ja tebi “*moj narode*”, *caf caf caf* – i nema pojedinca!

Caf caf caf

Takav totalitarni Mihaljevićev (na)um svoj vrhunac doseže somnambulnom tvrdnjom (str. 108) da se jedan Jacques Maritain, vjerojatno najsuptilniji predstavnik integralnog humanizma katoličke provenijencije prve polovice XX. stoljeća, zalagao za to da se obrana ugrožene čovjekove individualnosti i evanđeoske biti same civilizacije (“civilizacije ljubavi”, rekao bi u tom duhu teolog Tomislav Šagi Bunić) ostvari ni više ni manje nego – lustracijom, i to – da ne bi bilo zabune – u suvremenom značenju tog pojma, naime uklanjanjem iz političkog života osoba aktivnih u službi totalitarnih režima. Mihaljević dakle, očito polazeći od sebe sama, misli da se i Maritain zalagao za *caf caf caf*, a zapravo se, i posve prirodno kad je riječ o čovjeku “gotovo evanđeoska lica” iz kojeg, kako ga je s velikom naklonošću opisao Radica, “izbijaju mir, pribranost i izvanredno profinjena inteligencija osjetljiva na sva pitanja čovjekove savjesti i njegove misije na zemlji”, radi o nečemu dijametralno suprotnome. Kao glasnogovornik onih kršćana “koji ne simpatiziraju ni fašizam ni komunizam, ali žele i nastoje kršćanskim sredstvima obnoviti i ponovo ostvariti kršćanstvo” (str. 258 *Agonije Europe*), taj se asket zdušno suprotstavljao nadiranju totalitarnog duha, poganskom nasilju i rasizmu. Filozofski-povijesno zagovarajući “*ново kršćanstvo*”, nedvosmisleno ga je odvajao od srednjovjekovne ideje svetoga carstva, ali i njegove “tamne slike” koju je prepoznao u Hitlerovoj povijesnoj misiji koja je “iskrivila ideju... što bi moglo biti novo kršćanstvo i novi kršćanski poredak civilizacije”. Zato Maritain zaključuje da je “kršćanska inteligencija dužna na ovome polju izvesti” – srpski redaktor kaže “delo čišćenja”, a mi, upravo zato da se ne bi ni pomislilo na kakvu lustraciju – “djelo katarze”. U prilog toj našoj odluci ide i Maritainovo zazivanje evidentno katarzične potrebe da se moralnom jednodušnošću popne “do izvora duhovnih energija i onog poleta koji očarava carstvo nebesko” i njegovo uvjerenje da se to može ostvariti otkrićem “jednoga dubljeg i stvarnijeg smisla dostojanstva čovjekove ličnosti, čijim posredovanjem čovjek pronalazi sebe samoga u pro-nađenom Bogu i upravlja društveno djelo u smjeru herojskog ideala bratskog prijateljstva”. Osim toga valja naglasiti da je sam Radica često upotrebljavao pojam katarza: ima ga i u *Agoniji Evrope*, a u *Srpskom književnom glasniku* 1937. čak je objavio poduži tekst u kojem je upravo taj pojam ključan, pa je stoga i u naslovu, “Katarza evropske duše” (u dva nastavka), i cijeli je prožet baš Maritainovim promišljanjima integralnoga humanizma. Mihaljević nam unatoč svemu tomu nepromišljeno spočitava da “dakako, nema opravdana razloga za zamjenu... izraza *čišćenje*... pojmom *katarza*...”, jer da Maritain “nedvojbeno misli” na “proces uklanjanja nečega ili nekoga” (ma čega i koga, pitam!), dakle na gotovo vojno-redarstveno čišćenje, bespoštednu političku lustraciju. Budući da Maritain izrijeком, ovaj put uistinu “nedvojbeno”, odbija i primisao na bilo kakvo sektaštvo lustracijskog tipa (“*Mi ne smijemo i ne možemo ući u rat za pobjedu svojih ideja... radi se o tome da upozorimo svijet samo na našu filozofiju čovjeka i grada...*” – istaknuo J. P.), treba se zapitati zašto bahati Mihalje-

vić to ne uvažava, nego bezobzirno denuncira? Stvar je jednostavna: njega zapravo Maritain uopće ne zanima, njemu je on samo moneta za potkusurivanje, zgodan konfabulirani primjer na kojem tobože dokazuje kako je “bilo... inteligencije koja se sa zahvalnošću i velikom predanošću prihvaćala – lustracije”. Puno mu je važnije od toga da instrumentalizirajući Maritaina ustvrdi da takvih lustratora i dalje “ima i bit će” (str. 108). Bilo bi, valja priznati, to upozorenje više negoli dobrodošlo da se naš manipulator činjenicama ne češe gdje ga osobno svrbi, da više nego prozirno ne cilja na inteligenciju ranga nešto nižeg od Maritainova, kapacitetom ravnu njemu, samo suprotnoga ideološkog predznaka, onu kova Gojka Borića i Ivana Miklenića. S njima se naime kao naprasitim zagovornicima lustracije u hrvatskim postsocijalističkim vremenima svojedobno na prilično pikzibnerskoj razini rječkao po novinskim rubrikama “Pisma čitatelja”, degutantno se razmećući svojim ateizmom “tvrdim od Petrove stijene”,¹⁴ kao da ta dražesna autoidentifikacija ikoga treba posebno zanimati, a još manje impresionirati. I premda je od tih otužnih svađalačkih napisa prošlo već gotovo deset godina – čovjek bi rekao: sasvim dovoljno da na nešto tako beznačajno počne djelovati “trava zaborava” – Maritain je, evo, našem denuncijantu doš'o k'o naručen da se preko njegove ni krive ni dužne grbače očese o svoju bratiju s druge strane barikade. Što ćete: Bog prašta, Mihaljević ne!

Caf caf caf caf caf

Ako ste pomislili da je u prethodno ocrtanim primjerima, dakle u nadripisarstvu, konfabuliranju, manipulativnoj zamjeni teza i denuncijaciji iscrpljen Mihaljevićev optužni arsenal, varate se, jer ima u njega još. Primjerice, laganja. Onog elementarnog, za čije utvrđivanje nije potrebna nikakva spekulativna metoda, nego puko brojenje. Na nekoliko mjesta sitničar obrlaćuje neobaviještena čitatelja da smo pojam *doktrina*, koji je u *Agoniji Europe* veoma čest, uporno mijenjali u *teorija*, “i to ne na jednom mjestu, nego *dosljedno, u svakom slučaju*” (str. 81). To bi zdravorazumski, jelda, trebalo značiti da u našem izdanju uopće nema pojma *doktrina*, a nije tako: naveden je u čak 60 slučajeva, čak gotovo dvostruko više od pojma *teorija* koji se u svojim izvedenicama javlja 32 puta! Za mijenjanjem, naravno, nije bilo ni potrebe jer je to razlikovanje u beogradskom izdanju s politološkog aspekta dobro provedeno, pa je tako *doktrina* korektno upotrebljavana u kontekstu “teorijskih i programskih, ali i konkretnih koncepata tipa suživota (ko-egzistencije) kakav se političkim postup-

cima nastoji ostvariti”:¹⁵ koncepata liberalizma, konzervativizma, socijalizma, fašizma/nacizma, korporativizma i njima pripadajućih ideologija, pokreta i poredaka. U skladu s tim samo smo na 5 mjesta zamijenili pojam *doktrina*, i to u slučajevima koji su se odnosili na *teorije*, a ne na *doktrine*, pojedinih mislilaca: Ferrerovu teoriju povijesti, Lombrosovu antropološku teoriju kaznenog prava, Talleyrandovu teoriju legitimnosti vlasti, Croceovu teoriju povijesti i historicizma, te u misli Ortege y Gassetta: “Politika je izašla izvan okvira teorije” (*Agonija Europe*, str. 167) jer autor, zaprepašten duhovnim stanjem Pariza, žali nad time što se francuska politika lišila francuske misli, francuske političke filozofije, a ne neke političke doktrine.

Podosta je još sličnih mjesta u Mihaljevićevu pabirku koja bi se na pokazani način mogla prokomentirati, no to bi ovaj tekst usmjerilo k mastodontskim dimenzijama, što si neću dopustiti već zbog toga jer su one, i dobro je da jesu, rezervirane samo za skribente poput ovoga kojemu odgovaram. Iz istih se razloga neću upuštati ni u klinč na formalnoj leksičkoj razini koji je gordoganskom pomazaniku očito najdraži jer ga u svojem čerečenju *Disputove Agonije Europe* ponajčešće (i)zaziva. Odustajem od toga i zato što objektivno slabima procjenjujem svoje šanse u borbi s takvim jezičnim enciklopedistom, suverenim vladarom leksikologije, ortografije, etimologije, gramatike, frazeologije, k tomu vrhunaravnim stilističarem – sve u jednoj osobi. S tek malo pretjerivanja moglo bi se reći: hodajućom katedrom za standardni jezik – i srpski i hrvatski. Jer kako se, kojim argumentima, suprotstaviti autoritetu čiji je diskurs prepun isključivosti (*nedopustivo, nema opravdanja, nepotrebno, nije se smjelo...*) i objecka s negacijskim predznakom (*neoprostivo, nedosljedno, nerazumno, neotesano, nestručno...*), a koji, primjerice, ne vidi značenjsku razliku između *smjera* i *pravca*, koji tvrdi da je prepoznatljiva fraza hrvatskog jezika *tvrdo sam uvjeren*, a ne *čvrsto sam uvjeren*, koji drži da za objavu kakva neprijateljstva mač treba *istrgnuti* a ne *isukati*, koji podučava da nema tvorbenog opravdanja, potrebe i jezične podloge za pridjev *presubjektivna* koji da time postaje neka nova vrsta riječi – “nadpridjev” (sic!), kojem je neprihvatljiva riječ *sveza* jer da je “novogovorna kroatocentrična netegotina”, koji nas optužuje da ne poštujemo “etimologiju pojedinih riječi” pa *versailleski* mijenjamo u *versajski* a *dossier* u *dosje* i time odstupamo “od hrvatske pravopisne norme”, koji nam zamjera što smo mijenjali riječ *sistem* jer da “Radica nikad nije ni pisao ni govorio *sustav*” (i dok je prvo možda točno, drugo je, da *sustav* naime “nikad nije... govorio”, prilično teško znati i provjeriti, ali Mihaljević, ne znam kako, i to zna!) itd., itd.¹⁶

¹⁴ Tako o sebi samozvani “ničeanac” u *Vjesnikovoj* rubrici “Pisma čitatelja” 14. rujna 2000. To ga ipak ne priječi da nas na jednom mjestu apostolski zaneseno – dakle ne kao jezični ekspert, nego baš kao misionar – pouči da je “*uskrsnuo* samo Isus Krist” i da je “sve drugo što se podiže iz mrtvih stanja tek *uskrisilo*” (str. 83). Tako nam i treba kad smo se usudili srpsko *vaskrsnuti* dosljedno mijenjati u *uskrnuti* i na mjestima kad se ne radi o Isusovu uskrsnuću, dakle u slučajevima prenesenog značenja toga glagola, pa sad za pokoru moramo pohađati dodatne satove vjeronauka po Mihaljevićevu brzo sklepanom silabusu. ¹⁵ Žarko Puhovski, “Uvod – pojam politike”, u: *Leksikon temeljnih pojmova politike* (ur. Ivan Prpić, Žarko Puhovski, Maja Uzelac), Školska knjiga, Zagreb 1990, str. XIV. ¹⁶ Ima tu i poduke iz velikog i malog slova. U rečenici “Naposljetku ga [Gidea] obuzima čežnja za Dalmacijom, za Crnom Gorom i za južnom Srbijom” ovo *južnom*, kaže ortograf, “nije zemljopisni, nego administrativno-teritorijalni naziv”, te ga je trebalo napisati velikim početnim slovom (str. 99). E nije, jer Radica s Gideom razgovara 1939. godine, a još od 1929. i administrativne podjele Kraljevine Jugoslavije na banovine to se područje dijela današnje Makedonije te Sandžaka, Kosova i Metohije više nije zvalo “Južna Srbija”, nego “Vardarska banovina”.

Caf caf caf caf caf

Ako bi u takvu galimatijasu prepunu ekshibicionizama svake fele trebalo detektirati iole suvislu polemičku strategiju, i ako bi se pritom ona psovačka i na razini nemaštovitih uvreda, koja dominira i sama je sebi svrhom, eliminirala iz ozbiljnog izbora, uz znatan bi se analitički napor mogla izdvojiti ambicija da se Disputovo izdanje *Agonije Europe* prokaže kao komplot usmjeren na tendenciozno pohrvaćivanje srpskoga predloška, odnosno na njegovo bezrazložno rasrbljivanje. Premda na početku svoje optužnice Mihaljević priznaje da je beogradsko izdanje *Agonije Europe* “štampano... s jakom redakturom teksta na srpski standardni jezik” (str. 78), to mu ne smeta da već desetak stranica poslije ustvrdi nešto dijametralno suprotno: “Ono malo posrbljivanja (u istom tom izdanju – op. J. P.) skoro da nije naučilo živosti i gipkosti Radičina jezika, ali ovo pohrvaćivanje koje vrše Disputovi redaktori doslovno uništava... Radičino mišljenje i mišljenja njegovih sugovornika” (str. 92 – sve istaknuo J. P.). Ta njegova fiksacija ide dotle da gotovo svakoj našoj jezičnoj intervenciji zlonamjerno pripisuje takvu tobožnju ambiciju: što god mi naime promijenili, on poput ratobornog papagaja ponavlja pitanje tipa “kakvi su tu srbizmi u pitanju?” (str. 111) da ih se trebalo mijenjati, kad god mu se neka naša zamjena riječi učini nepotrebnom, bez razmišljanja nas prekori da “nije zamijenjen nikakav srbizam” (str. 117), ako mu se pak učini da smo nekom promjenom promijenili stil beogradskog redaktora, on spremno prigovori da tu “nema ničega isključivo srpskoga a da bi moralo biti zamijenjeno” (str. 118). Bolesno preokupiran našim navodno žuđenim rasrbljivanjem, imputira nam da čak i za neodređenu zamjenicu “jedan”, koja je uistinu prekomjerno zalihosna u beogradskom izdanju, mislimo “da je srbizam” (str. 101) pa da je zato redovito “ispuštamo”, a mi smo je zapravo izbacivali veoma selektivno, samo na mjestima gdje ona nema funkciju pojačavanja smisla.

Ovakvim opsesivnim predumišljajem Mihaljević s jedne strane osujećuje iole suvislu raspravu o našem obavljenu poslu, a s druge se zapleće u mrežu vlastitih apsurdnih, isforsiranih i isfabriciranih zaključaka, od kojih ću se ukratko osvrnuti na tek nekoliko njih.

Mihaljević nas prekora što smo jedno poglavlje Radičina razgovora s Guglielmom Ferrerom naslovili “Ženevsko progonstvo”, bezrazložno promijenivši beogradski naslov “Ženevsko izgnanstvo”. Nakon lekcije da je “riječ *izgnanstvo* standardna hrvatska riječ, a ne srbizam, i nema potrebe zamjenjivati ju”, deset će velikodušno mu poklonjenih redaka utrošiti na nesuvislu semantičku i uzaludnu pravnoterminološku analizu tih inačica i na kraju nedvosmisleno presuditi da je čuveni talijanski povjesničar bio “izgnan, te je trebalo sačuvati Radičin originalni izraz”. Zanimarimo li na trenutak činjenicu da nam Radičin originalni izraz u ovom slučaju ne može pomoći jer je razgovor s

Ferrerom izvorno objavio na talijanskome, valja reći da smo se na promjenu istoznačnih termina odlučili samo zbog toga što je Radica u svojim tekstovima pisanim na hrvatskome redovito upotrebljavao varijantu “progonstvo” (primjerice, prvi nastavak šesterodijelnog “Razgovora s Mereškovskim” podnaslovljen je “U progonstvu”, *Obzor*, br. 173/1928), dok se pak u njegovim tekstovima objavljivanim na srpskome stalno nailazi na inačicu “izgnanstvo” (usp. članak “Savremena Italija u krizi sveta. Misli i razgovori Guljelma Ferera i Karla Sforca”, *Nova Evropa*, br. 10/1934). To je dakle bio razlog za našu promjenu, a ne opsjednutost nekakvim vražjim rasrbljivanjem.

Ili drugi primjer: mi u rečenici iz Radičina razgovora s talijanskim filozofom Adrianom Tilgherom umjesto “mnogobrojne porodice” kažemo da “čim neka engleska banka obustavi isplate, mnogobrojne obitelji nastanjene po svim kontinentima biva ju odmah upropaštene i katkada sasvim uništene” (str. 321 *Agonije Europe*), a Mihaljević kao ofuren skoči da “nije jasno po kojem kriteriju riječ... porodica ne bi bila hrvatska te [ju] ne treba zamjenjivati” (str. 111). Već po ne znam koji put odgovaram da je, naravno, kriterij bio upravo originalni Radica: u članku “Sumrak Evrope” (*Obzor*, Zagreb, br. 202/1927, str. 2), koji je gotovo istovjetan cijelom poglavlju o Tilgheru iz *Agonije Europe*, on upotrebljava upravo termin *obitelj*. Ne radi se dakle ni o kakvu našem davanju prednosti hrvatskijem terminu, nego o, s jedne strane, poštivanju izvornog Radice, a s druge – što je još važnije – odabiru pojmovne inačice koja puno preciznije upućuje na sadržaj onoga što je autor htio reći.

Ili pak treći primjer u kojem Mihaljević nastoji biti duhovit, pa upozorava da Disputovi redaktori znaju i “zaboraviti što im je osnovni zadatak”: rasrbljivati, hoće reći. “Zatajili” smo tako što smo na jednom mjestu ostavili pojam *svojina* iz beogradskog izdanja, ne zamijenivši ga pojmom *vlasništvo*, a to smo prema nakaradnoj optužnici morali učiniti. U našem izdanju tako nedolično stoji: “On [Guglielmo Ferrero] je tvorac neizmjernog broja definicija i riječi koje su danas svojina ne samo prvih intelektualaca vremena nego i svakog prosječnog Europljanina” (str. 30). Što na ovo odgovoriti? Valja ponajprije reći da je teško, a načelno, bogami, i riskantno s Mihaljevićem raspravljati o vlasništvu. Riskantno zato što se lako može proći kao što su prošla ona trojica posljednjih preostalih živih seljaka u Gordoganovoj kraljevini od kojih je svaki tvrdio da je zlatica njegova (Prvi: “Ja sam je prvi opazio”, Drugi: “Ja sam je podigao”, Treći: “Moja njiva, moja zlatica”),¹⁷ pa je u nadi “Gordogan je kralj, dakle je mudar i pravo će presuditi” svaki od njega zaradio – *caf*. Teško je pak zbog toga što je Mihaljević u svome krajnje mehaničkom razlikovanju hrvatskoga i srpskoga jezika nepokolebljivo uvjeren da se “kao hrvatskija imenica upotrebljava izraz *vlasništvo* namjesto srbizma *svojina*” (str. 104). Time pokazuje da naprosto ne vidi sve one značenjske i kontekstualne nijanse koje u jednom slučaju

daju prednost uporabi pojma *vlasništvo*, a u nekom drugom – kao što je ovaj – pojma *svojina*, jednostavno zato što “riječi *svojina* i *vlasništvo* nikako nisu (posve) sinonimne”.¹⁸ Nije naime baš jednostavno zamisliti da bi “definicije i riječi”, dakle nešto posve apstraktno, bile nečije pravno ovjerovljeno *vlasništvo*, za čiju bi se svakodnevnu uporabu od vlasnika moralo tražiti pravno dopuštenje. Zato su i Ferrerove inovativne definicije i riječi – parafrazirajući meritorno mišljenje jezikoslovca Ive Pranjkovića¹⁹ – kao “kulturalna i znanstvena dostignuća... svojina svih nas, ali nisu vlasništvo nijednoga od nas,... svojina su i svih budućih naraštaja, ali nisu vlasništvo nijednoga od njih”.

Navedeni primjeri bjelodano pokazuju da je Mihaljevićev podizanje (s obzirom na rezultate bolje bi bilo reći: spuštanje) rasprave o Disputovoj *Agoniji Europe* na nekakvu tobože neutralnu jezičnu razinu običan trik. Kao dežurni kritizer svega i svih on dobro zna da su u nas upravo polemike o jeziku divne oblande ideološkog prokazivanja, pa tu okolnost obilato koristi. Premda je od početka njegova pamfleta potpuno jasno da se radi upravo o tome, o jednostrano ispolitiziranome obračunu, sve do 36. stranice svoga teksta on se manje-više vješto gradi nevježom, a onda na nečuvan način razotkriva karte – i samoga sebe. Povod za Mihaljevićevu eksploziju ova je Radičina rečenica iz beogradskog izdanja: “Kroz agoniju španskoga Hrista, kroz agoniju mučeničke Španije, svoje majke i svoje kćeri, on [Unamuno] je video sumrak stare Evrope”, koju smo mi u našem donijeli ovako: “U agoniji španjolskog Krista, u agoniji mučeničke Španjolske, svoje majke i svoje kćeri on je vidio sumrak stare Evrope”. Tim smo postupkom zaslužili ove teške pogrde: “Biti ovoliko bezobrazan i ovako bezočno mijenjati...” – “to zaista mogu samo ovako bezobzirni ljudi kakvi su Disputovi redaktori”, “nerazumni, usko-grudni, nevješti i bezosjećajni” (str. 112). Nekoliko mi je puta trebalo da usporedim navedene rečenice ne bih li shvatio o kakvom se našem “razsrbljivanju teksta” radi da se čovjek načisto unezvijerio: jest, *španskoga* smo promijenili u *španjolskoga*, *Hrista* u *Krista*, *Španije* u *Španjolske*, *video* u *vidio*, *Evrope* u *Europe*, ali... I nije mi nikako bilo jasno zašto nam bijesni Mihaljević poručuje i prijeti: “Nemojte kriti iza Radičinih rečenica svoje sitne i bijedne kroatocentrične frustracije” (str. 112 – naglasio J. P.), sve dok u nevjerici, konsterniran, nisam nadošao na to da nam tip zapravo zamjera što smo prijedlog *kroz* dva puta zamijenili puno primjerenijim *u*. S nekakvim amblematskim *U*, kroatocentričnim, ustaškim! To on hoće reći, to nam podmeće! Da čovjek ne povjeruje, toliko primitivno, na razini birtaške dosjetke koja nema druge svrhe doli da razgali podnapijeno društvanje. Jadno i gnusno, zapravo bolesno! Nedostojno bilo kakva komentara, možda tek upozorenja da onaj malopredašnji suglasnički skup “zs” na granici prefiksa i korijena u ideološkoj inkriminaciji za “razsrbljivanje” nije tipfeler, nego uredni citat iz Mihaljevićeve anateme.²⁰

To pokazuje da on dakle, koji disputovce patološki optužuje za nekakav ustašluk, sam rado primjenjuje tzv. morfološko-tvorbeno načelo svojstveno endehaškoj ambiciji ozakonjenja “korieskog” pravopisa, pri čemu je teško zamisliti primjer koji bi bolje od “razsrbljivanja” korespondirao s *Ministarskom naredbom o hrvatskom pravopisu* ustaškog doglavnika dr. Mile Budaka iz lipnja 1941. Kao da je ispaao baš iz njegove torbe.

Caf caf caf caf caf caf

Prema dodatnom Mihaljevićevu nalazu mi smo u toj svojoj tobožnjoj osnovnoj namjeri imali moćnog saveznika: “razsrbljivanje” smo provodili, tvrdi on, ni više ni manje nego “po Radičinu napatku” (sic! – str. 109). Ispada dakle da je sam Radica bio mozak cijele opake operacije kojoj je cilj bio da se njegova vlastita knjiga upregne u nekakvo izmišljeno kroatocentrično orgijanje. Upravo zbog te paranoične optužbe nikako nije dovoljno da nakon Mihaljevićeva pogromaškog pohoda samo Disput bude “satrt, smlavljen, rastrgan, razmrskan, raznesen”,²¹ jer bi to bio tek djelomičan uspjeh, nedostojan gordoganskog poučka. Nezažljiva želja za osvetom Disputu nužno mora proizvesti i kolateralne žrtve. Da bi totalno zavladao cijelom pričom, Mihaljević ustvari mora “razoriti, uništiti, izbrisati”²² sve u njoj, u krajnjoj konzekvenci njezina tvorca. Ponajprije njega! Zato ga, vidjeli smo, nadripisarski lažno brani, po potrebi ga ismijava, na kraju čak optužuje za organiziranje zločinačkog pothvata, a cijelo se vrijeme ponaša kao patuljak na ramenima diva koji od njega vidi i dalje i bolje. Ne treba zato gajiti iluziju da je Mihaljević Disputovo izdanje sa srpskim predloškom kolacionirao radi Radice, da bi ga zaštitio od onih koji manipuliraju njegovim intelektualnim vlasništvom. Činio je on to samo radi zadovoljenja svoje taštine i demonstriranja vlastite rasudne (nad)moći. Reklo bi se: ne laje pas radi sela, nego radi sebe. Jer, kao što “Ivšićeva drama radi kao nepogrešiv stroj one stvarnosti što podiže jednog čovjeka i što sve svodi na njega”,²³ tako i Mihaljević sugerira da ne može biti *Agonije Europe* a da nije njegova. Radica mu zapravo samo smeta, najbolje bi bilo da se Mihaljević o svemu mimo njega dogovorio sa srpskim redaktorom, tu i tamo ga korigirao i bez suvišnih pitanja cijelu stvar servirao kao izvorno Radičino. No kad je autor već izvolijevao svoje beogradsko izdanje vidjeti na hrvatskome jeziku, neoprostivo je pogriješio što još za života nije izabrao Mihaljevića da to u njegovo ime učini, nego je cijelu stvar ostavio na milost i nemilost svojoj kćerki Bosiljki Raditsa. A ta “američka građanka, povjesničarka umjetnosti” nije tome dorasla jer nosi po Mihaljeviću jedan strašan grijeh za koji je kriv, naravno, otac joj Bogdan: ona, zamislite, “ne zna ni srpskoga ni hrvatskoga jezika” (str. 77). Jadna li joj majka – zapravo otac, hoće reći Mihaljević! Nije valjda da se zato ona s njim nika-

¹⁸ Ivo Pranjković, “Je li svojina vlasništvo hrvatskog jezika”, *Vjesnik*, VII/149, 4. studenoga 1999, str. 10 (citirano iz: Ivo Pranjković, *Ogledi o jezičnoj pravilnosti*, Disput, Zagreb 2010, str. 121). ¹⁹ Isto. ²⁰ U dva slučaja Mihaljević u svojoj optužnici upotrebljava oblik “razsrbljivanje” (str. 109 i 116), a u jednom “rasrbljivanje” (str. 92). Nedosljedno dakle, ali se barem vidi što mu je srcu draže. ²¹ Radovan Ivšić, “Kralj Gordogan”, nav. dj., str. 54. ²² Usp. bilješku 4 u ovome tekstu. ²³ Petar Brečić, “Kralj Gordogan ili dramska alopraksija”, *Prolog* XI/1979, str. 41-42 (citirano iz: Boris Senker, *Hrestomatija...*, nav. dj., str. 252 – istaknuo J. P.).

ko nije mogla dogovoriti, nego je autorsko pravo dala Disputu i time zaslužila da na ovakav besraman ksenofobičan način bude oblačena.

Caf caf caf caf caf caf caf

Vođen čvrstom rukom božica Erinija, Mihaljević na kraju svoga furioznog obračuna sa svima oko sebe slavodobitno zaključuje da “Disput prodaje hrvatskim čitaocima krivotvorinu, djelo koje je lažno i ne odgovara svojim sadržajem onome što Disput reklamira kao Radičinu *Agoniju Evrope*” (str. 119). Međutim očito nije u potpunosti zadovoljan tim svojim trijumfom jer već u sljedećoj rečenici nariče nad sudbinom što je u ocrtanom pogromaškom pohodu ostao sam-samcat i dešperatno zapomaže da je “žaloso kako do sada nitko, osim nas (v. *Književna republika*, 2006, 11/12)” nije upozorio na to. Očito ga je ovdje, već umornog od silnog *caf caf caf*, spopao njegovoj gordoganskoj prirodni nesvojstven trenutak slabosti jer je smetnuo s uma da kralj Gordogan zapravo cijelom svojom predestiniranošću želi i doslovce mora po svaku cijenu “postati sam-na-svijetu-vlast”.²⁴ I zato bi mu netko trebao reći, utješiti ga da dalje ne očajava, da je i logično i dobro to što je ostao sam, da nitko od mnogih koji su pisali o hrvatskom izdanju *Agonije Evrope* doista nije pisao kao on i da, što se toga tiče, može mirno spavati.

A o knjizi se svojedobno, krajem 2006. i u prvoj polovici 2007. doista puno i lijepo pisalo i govorilo. Svoje su listom pozitivne komentare već na njezinoj promociji izgovorili Ivo Banac, Ivo Žanić i Zvonimir Berković, zatim su je afirmativnim novinskim osvrtima popratili Neven Šantić, Ivica Radoš, Sandra Viktorija Antić i Tonči Valentić (neka mi oprostite oni koje ne spominjem, a također su pisali o knjizi), živo se sjećam Igora Mandića koji je u televizijskoj “Emisiji opće prakse” hvalospjevno govorio o knjizi (u čemu mu se pridružio i Zvonko Maković) uzviknuvši na kraju “Čitajte Radicu!”, majstorski je esej o njoj napisao Slobodan Šnajder,²⁵ Zdravko Zima ju je izabrao među svojih “deset

knjiga za deset” te godine, a Branimira Lazarin u “Jutarnjem listu” ovjencala najboljom domaćom publicističkom knjigom 2006.

Od svih tih priloga nakratko ću se zadržati samo na tekstu Zvonimira Berkovića koji je pročitao na predstavljanju *Agonije Evrope* u Novinarskom domu u Zagrebu 21. prosinca 2006. Ne samo zbog toga što je došao iz pera barda, asa kakvih ova kultura baš i nema u izobilju, i ne samo zato što ga je objavio u *Gordoganu*, i to u broju koji je prethodio ovom sa sramnim Mihaljevićevim ispadom, nego zato što Berković u svom briljantnom eseju za Radičino djelo, za “jednu žutu knjigu” koju mu je kao dječaku nevoljko preporučio profesor povijesti u zaječarskoj gimnaziji, kaže: “Knjiga mog života” (tako i naslovljava svoj tekst).²⁶ Te riječi zorno pokazuju da velikom umjetniku u gotovo cjeloživotnom prijateljevanju s tim beogradskim izdanjem nije nimalo smetalo to što u njemu ima – kao što se dade ustanoviti – redaktorskih grešaka (a u kojoj ih knjizi nema?) i spornih, nedovoljno jasnih mjesta koja tu i tamo mogu zavesti na pogrešno shvaćanje nekog samog po sebi ne presudno važnog detalja. Umjesto obraćanja pažnje na takve banalnosti, Berkovića je, kaže, druženje s intelektualcima iz te knjige naučilo nečem nesumjerljivo važnijem, naime kako da opstane kao “protivnik svakog totalitarizma, diktature i autokracije”: “Oni su bili onaj zaštitni ometač koji me čuvao od svemirske hladnoće ideološke trivijalnosti”.

Za razliku od takva intelektualno jedino vrijedna čitateljskog angažmana, Mihaljević se odlučio na čitanje *Agonije Evrope* upravo u *ideološkom* ključu, usredotočujući se pritom ponajvećma baš na puke *trivijalnosti*. On naime o jednoj eminentno prototalitarnoj knjizi raspreda, kao što smo vidjeli, totalitarnim jezikom eliminacije drugoga,²⁷ pri čemu mu je stalo isključivo do nečega uistinu banalnog – da pobroji greške u hrvatskom izdanju knjige i njihove vinovnike ideološki diskvalificira. Da se zadržao na prvome, na konstatiranju i elaboriranju onih nekoliko materijalnih grešaka u Disputovu izdanju,²⁸ pa čak da je u tome

24 Krešimir Nemeć, “Mehanizam zla”, *Vjesnik*, 6. ožujka 1979 (citirano iz: Boris Senker, *Hrestomatija...*, nav. dj., str. 252). 25 Kad već spominjem Slobodana Šnajdera, ne mogu propustiti a da ne podsjetim da je upravo on autor koji svojim tekstom otvara povijest *Gordogana* u prvom broju iz daleke 1979. godine. Trideset godina poslije taj časopis slavne prošlosti uvrštenjem Mihaljevićeva glomaznog otpada pokazuje da je, vjerojatno pod utjecajem zamora materijala, spreman stubokom srozati uredničke kriterije u programatskom, kritičkom i umjetničkom smislu u odnosu na početni i dominirajući status kulturnog časopisa. 26 Zvonimir Berković, “Knjiga mog života”, *Gordogan*, 11-14 (55-58), 2007, str. 383-384. 27 Baš kao što se i “Ivišićeva drama... odvija kao propast svakog dvojstva” (Petar Brečić, nav. dj., str. 252). 28 Mihaljević nam je pobrojio njih sedam ozbiljnije (ili ipak: smješnije) naravi: za dvije osobe, Cavoura i Kapodistriasa, u bilješci smo naveli da je riječ o gradovima Cavouru i Kapodistriji; P. Lafargueu smo, opet u bilješci, život skratili za sedam godina; nismo dobro protumačili riječ *dedžac*; marksističku smo teoriju *historijskog materijalizma* na četiri mjesta imenovali *povijesnim materijalizmom*; pridjev *atički* na tri mjesta glasi *antički*; riječ *agora* zamijenili smo riječju *gora*; nismo prepoznali detalj Damjanove ruke iz *Smrti majke Jugovića*. I to je tih naših sedam smrtnih grijeha. Nema se smisla, naravno, opravdavati, greške su se dogodile i sad bi svako naknadno izmotavanje da je riječ o glupim nesmotrenostima, a jest, tipfelerima koji su nam promakli kontroli, a jesu, bilo prilično infantilno. Žao nam je zbog tih propusta i ostaje nam za utjehu uvjerenje da to ipak nije bitno naštetilo cjelini knjige. Druga je stvar što zainteresirana javnost nikad neće saznati kako je izgledala Mihaljevićeva redaktorska verzija i koliko je u njoj bilo ovomu sličnih grešaka, odnosno rješena lošijih od naših. Ostaje nam samo da nagađamo koliko je puta u osami svoje cenzorske busije pri dolaženju do njih odahnuo pomislivši, uh, dobro da ovo nije ugledalo svjetlo dana, disputovci bi me razapeli. Sudeći po mnoštvu propusta koje je napravio u svome gordoganskom javljanju, a za koje je imao sve adute u rukama i krug prednosti, sigurno ih je bilo podosta. No to će, eto, ostati Mihaljevićeva ispovjedna tajna. Za utjehu ću mu samo poručiti da se ja, da je kojim slučajem njegov izdavač ipak objavio svoje/njegovo nelegalno izdanje prije našega ili paralelno s njim, da smo se dakle našli u suprotnim pozicijama, ne bih ni u snu upuštao u pothvat sličan njegovu. Ne bih mu čeprkao po utrobi ne samo zato što mi se ne bi dalo tratiti vrijeme nečim takvim, ne samo zato što to smatram krajnje nekolegijalnim, nekorektnim poslom u kojem druga strana naprosto nije u ravnopravnom položaju, nego prije svega zbog toga što sam uvjeren da je vjerodostojnu komparativnu analizu redaktorskih rješena mogla obaviti samo neka treća, interesno neupletena osoba. Dakle ne on meni niti, eventualno, ja njemu.

bio i razoran do boli, prešutio bih opravdanu kritiku, kao što nisam reagirao na njegov prvi osvrt na *Agoniju Europe* u spomenutom broju *Književne republike* jer se ondje koliko-toliko kretao u granicama dobrog ukusa i manje-više se pridržavao osnova džentlmenškog ponašanja. No u drugom pokušaju, u predmetnoj litaniji u ovome magazinu, nije uspio odoljeti gordoganskoj “potrebi da se prekorače granice ljudskog, da se zadovolji napast zla”.²⁹ Osim što nam je neopravdano prišio još sijaset grešaka, uskratilo nam je elementarno pravo na grešku. Silno nas je podcijenio kao dijaloške partnere (mi smo za njega *paceri*, *nedorasli dječaci*,...), što već zbog načelnih razloga nikako nije dobro za polemiku jer se zapravo sugerira da se nema s kim razgovarati, pa se lako može skliznuti – a to mu se i dogodilo – u neproduktivni monolog, bolesni solilokvij. Pristupom pak kojim svjesno od stabala (navodnih silnih grešaka) nije želio vidjeti šumu (duhovno blago knjige) prepokrio je neka druga moguća i dobrodošla čitanja knjige, te tako plodonosnog Radicu i čovječanske poruke njegovih sugovornika hotimice gurnuo u zapećak.³⁰ Riskirajući da budem ponešto patetičan, reći ću da je svojim osvetničkim plodom gnjeva odaslao neveselu poruku da se Radičina knjiga može pročitati i tako da se nakon zadnje stranice ne bude bar malo bolji čovjek. Štoviše, da čak nije moguća ni iluzija o tome.

fff!

Konačni je Mihaljevićev pravorijek rezolutan: “Povlačenje iz prodaje ovakve krivotvorine” (str. 119). Zanimarimo li strašne asocijacije na autodafe koje takva naredba priziva, vjerujući naime da ni moć biblioklasta njegova kalibra ipak nije dostatna da na početku XXI. stoljeća provede takvo što, valja mu, što se praktičnog aspekta te njegove presude tiče, odgovoriti da je okasnio i da sad u vezi s tim može još samo “vjetar na uzicu vezati”.³¹ I drugi je njegov ultimativni zahtjev, naime da Disput “vrati novac onima koje je uspio prevariti”, potpuno deplasiran. Sam po sebi, naravno, ali i opet iz praktičnih razloga. Naime od izlaska knjige iz tiska, pa ni nakon objave Mihaljevićeva huškačkog poziva, ama baš nijedan kupac naše *Agonije Europe* nije zbog pretrpljene štete zatražio da mu se vrati novac, pa je logično pretpostaviti da ni ubuduće neće. Očito svjestan promašenosti tog svoga scenarija, na samome kraju očajnički zaziva “udругu za zaštitu potrošača” koja bi “možda... mogla reagirati”. Njime bi se pak, ekološke preventive radi, nakon svega trebala pozabaviti neka udruga za zaštitu prirode, uže specijalizirana za zaštitu šumskog fonda, jer apsurdistička logika toga glavosijeka nalaže da nakon istrebljenja svega ljudskoga oko njega na red dođu – stabla:

“Pusto je sve i prazno. Rep mi na čelu izrastao, ako znam što ću učiniti. fff! Sjetio sam se. Idem u šumu i stablo ću za stablom caf, caf, caf, caf, caf, caf, caf!”³² v

²⁹ Krešimir Nemeč, “Mehanizam zla”, *Vjesnik*, 6. ožujka 1979 (citirano iz: Boris Senker, *Hrestomatija...*, nav. dj., str. 252). ³⁰ Iako na prvoj stranici svoga teksta najavljuje “značaj i značenje same knjige”, te da će “i o tome trebati kazati štogod” (str. 77), kasnije o tome nema ni riječi, pa tako na zadnjoj stranici skrušeno priznaje da je zbog obračuna s Disputom ostavio “po strani kulturne i intelektualne, umjetničke i publicističke vrijednosti Bogdana Radice i njegovih brojnih sugovornika” (str. 119). ³¹ Radovan Ivšić, “Kralj Gordogan”, nav. dj., str. 134. ³² Isto.